

MÖVZU1:

«Azərbaycan Respublikası konstitusiyaya hüquq sahəsinin anlayışı, predmeti və mənbələri»

PLAN:

GİRİŞ:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya hüquq sahəsinin anlayışı və predmeti.
2. Konstitusiyaya hüquq normalarının anlayışı, xüsusiyyətləri və növləri.
3. Konstitusiyaya hüquq münasibətlərinin anlayışı və strukturu.
4. Konstitusiyaya hüquq sahəsinin mənbələri. Konstitusiyaya hüquq elminin anlayışı, predmeti, sistemi və mənbələri.

NƏTİCƏ:

ƏDƏBİYYAT:

1. . Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2016.
2. *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərh-i. İ. Cəfərov. Bakı, 2010.*
3. «Konstitusiyaya hüququ» (dərslük). Z. Əsgərov. Bakı, 2010.
4. *Konstitusiyaya hüququ (Mühazirə mətnləri). Fəxrəddin Nağıyev. Qanun-2009*
5. Xarici ölkələrin Konstitusiyaya (dövlət) hüququ. B. A. Straşun (E.Abdullayevin redaktəsi ilə tərcümə). Bakı - ABU - 2001.
6. Bobrov N.A. «Qarantii realizatsii qosudarstvenno – pravovix norm».
7. *Ceyhun Süleymanov və Mahir Xalıqov «Dünyada konstitusion prosesin inkişafının əsas mərhələləri». Qanun jurnalı №2, 2011.*

GİRİŞ:

1995-ci il noyabrın 12-də referendum (ümumxalq səsverməsi) yolu ilə müstəqil və suveren Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixində xüsusi yer tutan mühüm hadisələrdən biridir. Bu Konstitusiya quruluşuna və məzmununa görə inkişaf etmiş demokratik dövlətlərin konstitusiyalarına çox oxşardır. Hakimiyyətin bölünməsi prinsipinin təsbit edilməsi, ayrı-ayrılıqda qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinin və yerli özünüidarəetmənin statusunun müəyyən edilməsi, insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına geniş yer ayrılması həmin oxşarlığı səciyyələndirən başlıca xüsusiyyətlərdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüququ – hüququn aparıcı sahəsi olub, Azərbaycan dövlətinin konstitusiya əsaslarını, Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyətin konstitusiya statusunu, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə sistemini təsbit edir. Konstitusiya hüququ digər hüquq sahələrinin başlanğıcını, əsas prinsiplərini müəyyən edir.

Konstitusiya hüququ sahəsi hər şeydən əvvəl konstitusiya normalarının məcmusudur. Dövlətimizin Konstitusiyası normativ-hüquqi aktlar sistemində ali hüquqi qüvvəyə malikdir, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsasıdır. Konstitusiya normaları Azərbaycan Respublikasında qəbul edilən normativ aktların hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanmalı olduğunu, növlərini, qüvvəsini və qəbul edilmə qaydalarını da konstitusiya hüquq müəyyən edir.

Bu mühazirədə biz Konstitusiya hüquq sahəsinin anlayışı və predmetini açıqlayacaq, konstitusiya hüquq normalarının xüsusiyyətlərini müəyyən edəcək, konstitusiya hüquq normalarının və konstitusiya hüquq münasibətlərinin strukturunu təhlil edəcəyik. Eyni zamanda konstitusiya hüquq sahəsi və konstitusiya hüquq elminin mənbələri izah olunacaq.

SUAL I. “Konstitusiya hüququ sahəsinin anlayışı və predmeti”.

Hüquq sahəsi hüquq sisteminin əsas ünsürüdür. Müəyyən növ ictimai münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının birləşməsi hüquq sahəsini əmələ gətirir. Hüquq sahəsi hüquq norması və hüquq institutundan fərqli olaraq, hüquq sistemində nisbi müstəqilliyə malikdir və öz predmetinə daxil olan ictimai münasibətləri sərbəst nizamlayır.

Hüquq sistemində əsas yeri konstitusiya hüququ sahəsi tutur. Bu hüquq sahəsi dövlətin ictimai və dövlət quruluşunun əsaslarını, şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsaslarını, dövlət orqanlarının sistemini və onların əsas səlahiyyətlərini təsbit edir. Sadə dildə desək, konstitusiya hüququ vətəndaşlarla dövlət arasındakı münasibətləri və dövlət orqanlarının öz aralarındakı münasibətlərini tənzimləyən hüquq sahəsidir. Konstitusiya hüquq sahəsində cəmiyyətin sosial iqtisadi quruluşunun, siyasi sisteminin, mənəvi həyatının və şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsaslarını təsbit və tənzim edən, dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi, onda iştirak və onun uğrunda dinc və konstitusiya vasitələrlə mübarizə üçün şəraiti hüquqi vasitələrlə təmin edən normalar cəmləşir. Bu normalar şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsaslarını, ictimai və dövlət quruluşunun prinsiplərini, dövlət formasını, nümayəndəli və birbaşa demokratiyanın həyata keçirilməsi üsullarını, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin təşkilini və fəaliyyətini yerli özünüidarəetmənin əsaslarını tənzimləyir.

Hər bir ölkənin öz konstitusiya hüququ mövcuddur. Əsas məzmunun oxşarlığına baxmayaraq müxtəlif ölkələrdə konstitusiya hüququ özünəməxsus tənzimləmə obyektinə malikdir.

– hüququn aparıcı sahəsi olmaqla Azərbaycan dövlətinin konstitusiya əsaslarını, Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyətin konstitusiya statusunu, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə sistemini təsbit edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüququ hüquq sahələri üçün çıxış nöqtəsi rolunu oynayır və onların başlıca prinsiplərini müəyyən edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulur ki, «Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər. Mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafeləri şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz» (**1.mad.35**). Bu mənada mülki hüquq sahəsi üçün başlanğıc nöqtə rolunu oynayır. Mülki hüququn hər bir norması hər hansı bir ictimai münasibəti tənzimləyən zaman bu müddəanı birbaşa rəhbər tutur.

Daha bir misala nəzər yetirək. Konstitusiya hüququ hakimiyyətlərin bölgüsü nəzəriyyəsinə prinsip şəklində qəbul edir və bununla da icra hakimiyyətinin fəaliyyətini və təşkilini tənzimləyən inzibati hüquq üçün çıxış nöqtəsi müəyyən etmiş olur. İnzibati hüquq bu konstitusiya müddəanı rəhbər tutaraq özünün tənzimlədiyi məsələlərin dairəsini müəyyən edir. Konstitusiyada birbaşa müəyyən edilir ki, yerli icra hakimiyyəti başçıları Prezident təyin edir. İnzibati hüquq artıq yerli icra hakimiyyəti orqanlarının formalaşdırılmasının başqa qaydasını müəyyən edə bilməz və təsbit edilmiş bu müddəalar çərçivəsində iyerarxiya münasibətlərini öyrənməli və təkmilləşdirməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən dövlətin ali məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsidir.(1.mad.12). Bu müddəanı rəhbər tutaraq inzibati hüquq icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətində insan hüquq və

azadlıqlarının müdafiəsinin alternativ və səmərəli yollarını hazırlayır. Bu sahədə qanunvericiliyə «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 22 fevral tarixli fərmanını misal göstərmək olar. Bundan başqa bu sahədə müxtəlif icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən bir çox qanunqüvvəli aktlar verilmişdir. Konstitusiya hüququ əmək hüququnun əsasını təşkil edən başlıca prinsipləri müəyyənləşdirir. Əmək hüququ sahəsi insanın əmək qabiliyyətinin, peşəsinin, sənətinin, ixtisasının, peşəkarlığının və sairənin fərdi və ictimai rifah naminə əmək hüququ münasibətləri vasitəsi ilə realizə edilməsindən bəhs edir. Əmək hüququnun əsas prinsipləri, yəni onun məzmununu müəyyən etməyə imkan verən şərtlər Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsində öz əksini tapır. Bu maddədə əməyin azadlığı başlıca prinsip kimi göstərilərək bəyan edilir ki, «Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır. Heç kəs zorla işlədilməz». Bununla dövlət əməyə olan münasibətini bəyan edir. 35-ci maddədə həmçinin əmək müqavilələrinin sərbəst bağlanması, işsizlərin dövlət tərəfindən sosial təminatı və bir sıra başqa rəhbər müddəalar müəyyən edilir. Əmək hüququ sahəsi bu hüquqla bağlı ictimai münasibətləri tənzimləyir. Əmək qanunvericiliyinə daxil olan bütün normativ aktlar 35-ci maddədə göstərilən prinsiplər daha da inkişaf etdirərək onların səmərəli realizə mexanizmini yaradır. Bu onlara ilk növbədə əmək məcəlləsini, «Azərbaycan Respublikasında əhalinin məşğulluğu haqqında» qanunu, «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» qanunu və s. aktları misal göstərmək olar.

Yuxarıda göstərilən misallardan bir daha açıq-aydın görünür ki, Konstitusiya hüququ digər hüquq sahələrinin başlanğıcını və əsas prinsiplərini müəyyən edir. Əgər hüquq sahələrini piramida şəklində qursaq, konstitusiya hüququ bu piramidanın əvvəlini təşkil edir. Çünki Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüququ ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrinə aid münasibətləri – xalq hakimiyyətini, dövlətin əsaslarını əsas insan və vətəndaş hüquqlarını, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə sistemini tənzimləyir.

Belə ki, Konstitusiya hüququ - hüququn aparıcı sahəsi kimi hüququn başqa sahələri ilə üzvü surətdə bağlıdır. Lakin hüququn başqa sahələrindən fərqli olaraq konstitusiya hüququ ictimai həyatın müxtəlif sferalarında yaranan münasibətlərə hüquqi təsir göstərir: siyasi, ictimai, sosial və s. Hüququn başqa sahələri isə ictimai həyatın hər hansı bir tərəfini nizamlayır, məsələn torpaq münasibətlərini tənzimləyən hüquq normaları torpaq hüququ sahəsini, ailə və nikah münasibətlərinin xarakterini müəyyən edən normaların məcmusu ailə və nikah hüququ sahəsini təşkil edir.

Dövlətimizin Konstitusiyası normativ-hüquqi aktlar sistemində ali hüquqi qüvvəyə malikdir, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsasıdır. Konstitusiya normaları Azərbaycan Respublikasında qəbul edilən normativ aktların hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanmalı olduğu növlərini, qüvvəsini və qəbul edilmə qaydalarını da müəyyən edir.

Hər bir hüquq sahəsinin müstəqil hüquqi nizamasalma predmeti vardır. Konstitusiya hüququ sahəsinin predmeti dedikdə, konstitusiya hüquq normaları ilə nizamlanan ictimai münasibətlər başa düşülür. Bu ictimai münasibətlər aşağıdakılardır:

1. Konstitusiya hüquq normaları xalq hakimiyyətinin əsaslarını nizamlayır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası xalqın suverenliyini təsbit edir. Konstitusiyanın ikinci maddəsinə əsasən, Azərbaycan xalqı öz suverenliyini təsbit edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ikinci maddəsinə əsasən, Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi – referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir.

2. Konstitusiya hüquq normaları dövlətin əsaslarını (idarəçilik forması, dövlət quruluşu və siyasi dövlət-rejimi formaları) və konstitusiya hüquq statusunun əsas elementlərini təsbit edir.

3. Konstitusiya hüquq normaları şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsaslarını təsbit edir, xüsusilə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının prinsiplərini, insan və vətəndaş hüquqlarını, azadlıqlarını və vəzifələrini, insan hüquqlarının təminatını bu normaların realizəsi nəticəsində yaranan ictimai münasibətlər hüququn başqa sahələri ilə təmizlənir.

Konstitusiya hüquq normaları həm də vətəndaşlıq məsələləri ilə bağlı ictimai münasibətləri tənzimləyir.

4. Konstitusiya hüquq normaları dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi nəticəsində yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 1-ci maddəsinə əsasən, dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır. Bu konstitutiv norma Azərbaycan dövlətinin xarakterini müəyyən edir. Dövlət hakimiyyətini xalq hakimiyyətinin əsas forması kimi xarakterizə edir. Dövlət hakimiyyəti orqanlarının təşkili qaydası və fəaliyyət prinsipləri konstitusiya hüquq sahəsinin predmetini təşkil edir.

5. Konstitusiya hüquq sahəsi Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusunu və yerli özünüidarəetmə sistemini nizamlayır.

Bir sıra ölkələrdə (keçmiş SSRİ də olduğu kimi) «Konstitusiya hüququ» termini ilə yanaşı, «dövlət hüququ» termini də işlədilir və çox vaxt bu hüquq sahələrinin məzmunu üst-üstə düşür. Mahiyyətə bunlar eyni bir hüquq sahəsidir. Belə hesab edilir ki, bir tərəfdən, konstitusiya hüququ dövlət hüququndan genişdir, çünki konstitusiyada mülkiyyətə, ailəyə, təbiətin mühafizəsinə və s. aid normalar vardır, konstitusiya hüququna aid qanunvericilik isə bu başlanğıc normaları inkişaf etdirir. Digər tərəfdən konstitusiya normalarının hüdudlarından kənara çıxan, dövlət idarəçiliyinin, inzibati və maliyyə hüququnun bir çox məsələlərinin daxil olduğu dövlət hüququ daha genişdir.

Bu baxımdan bütün yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək, konstitusiya hüququna belə bir tərif vermək olar: Konstitusiya hüququ dövlət və cəmiyyətin təşkilinin, şəxsiyyətin hüquqi statusunun, yerli özünüidarəetmənin əsaslarını tənzimləyən hüquq sahəsidir **(3.səh,20)**.

SUAL II. «Konstitusiya hüquq normalarının anlayışı, xüsusiyyətləri və növləri».

Konstitusiya hüquq normaları digər hüquq normaları kimi başlıca olaraq, normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunan və dövlət məcburiyyəti ilə təmin edilən ümuməcburi qaydalardır. Hər bir sahədə olduğu kimi konstitusiya hüququnda da hüquq normaları başqa hüquq sahələrində olan normalarla müəyyən oxşarlığa malikdir. Eyni zamanda bu normalar nizamladığı predmetin xüsusiyyətlərindən irəli gələn, yalnız onlara xas xüsusiyyətlərlə də səciyyələnir.

Konstitusiya hüquq normalarının strukturu özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Konstitusiya hüquq normalarında sanksiyaya nadir hallarda rast gəlinir. Adətən onlar digər hüquq sahələrinin aktlarında verilir. Sanksiya olsa da belə o siyasi xarakter daşıyır. Məsələn: Prezidentin vəzifədən kənarlaşdırılması, deputat mandatından məhrum etmə və s. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 89-cu maddələrində hansı hallarda sanksiya kimi Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatının mandatından məhrum edilməsi göstərir.

Konstitusiyaya hüquq normaları adətən hipotezadan və dispozisiyadan ibarət olur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 104-cü maddəsinin III hissəsində deyilir: «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdiyi barədə məlumat verildikdə (hipoteza) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu faktın aydınlaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət edir» (dispozisiya)... «Konstitusiyanın 112-ci maddəsində deyilir: «.... Təbii fəlakətlər, epidemiyalar, epizootiyalar, böyük ekoloji və başqa qəzalar baş verdikdə (hipoteza) Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Respublikanın ayrı-ayrı yerlərində fəvqəladə vəziyyət tətbiq edir (dispozisiya)».

Konstitusiyaya hüquq normalarının təsisədiçi xüsusiyyəti də onları digər normalardan fərqləndirir. Bu normalar hansı sahəyə və məsələyə aiddirsə onun əsaslarını müəyyən edir. Digər bütün normalar məhz bu normanın göstərişlərindən çıxış edərək digər məsələləri tənzimləyir. Təsisədiçi normalar xalq və dövlət arasındakı münasibətlərin əsaslarını tənzimləyir, şəxsiyyətin əsas hüquqlarını müəyyən edir, dövlət orqanları sistemini və qanunvericilik sistemini təsbit edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsi vətəndaşlarının aktiv və passiv seçki hüququnun əsas prinsiplərini müəyyən edir, Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi isə seçki ilə bağlı bütün digər məsələləri xırdalıqlarına qədər tənzimləyir.

Konstitusiyaya hüquq normaları adətən definitiv və prinsip müəyyən edən normalardır. Konstitusiyaya hüquq normalarının bir hissəsi bu və ya digər məsələ ilə bağlı prinsipləri müəyyən edir. Məsələn, Konstitusiyanın 149-cu maddəsində müəyyənləşdirilir ki, normativ hüquqi aktlar hüquqa və haqq ədalət prinsiplərinə əsaslanmalıdırlar. Sahə aidiyyətindən asılı olmayaraq bütün digər hüquq normaları bu göstərişlərə riayət olunmaqla verilməlidir. Definitiv normalar adətən bu və ya digər məsələlərlə bağlı məqsədi və ya anlayışı özündə əks etdirir. Bu normalar bir qayda olaraq sonradan hüququn tətbiqi praktikasında yarana biləcək problemlərin qarşısını almaq üçün hüquqi əhəmiyyətə malik mücərrəd anlayışları dəqiqləşdirir. Məsələn: Konstitusiyanın I maddəsi xalq anlayışını verir. Burada göstərilir ki, «Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənarında yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir» **(1.mad.1)**.

Bir çox konstitusiyaya hüquq normaları özünəməxsus realizə mexanizminə görə digər hüquq normalarından fərqlənir. Konstitusiyaya normalarının bir hissəsi digər normalarda olduğu kimi bilavasitə konkret hüquq münasibətlərində realizə edilmir. Bu cür normalar realizə edilməsi üçün mərhələli, geniş fəaliyyət tələb olunur. Belə normaların bəziləri birbaşa dövlət quruluşu, ölkədə demokratiyanın səviyyəsi ilə bağlıdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının IV maddəsində müəyyənləşdirilir ki, xalqın seçdiyi səlahiyyətli nümayəndələrdən başqa heç kəsin xalqı təmsil etmək, xalqın adından danışmaq və xalqın adından müraciət etmək hüququ yoxdur. Bu normanın realizə edilməsi üçün xalqı təmsil edən orqan yaradılmalı, onun səlahiyyətləri müəyyənləşdirilməli, hansı halların bu normaya zidd olması cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilməli, təmsilçilik nəzəriyyəsi işlənilib hazırlanmalı və praktikaya çevrilməlidir. Bütün bunlar isə çoxsaylı tədbirlərin görülməsini tələb edir və konkret bir hüquq münasibəti ilə bu normanın göstərişlərini realizə etmək qeyri-mümkündür.

Konstitusiyaya hüquq normalalarının dəqiq tətbiq edilməsi bu normalaların daha geniş təhlil olunmasını tələb edir. Bu baxımdan konstitusiyaya hüquq normalalarının müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifləşdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1. Məzmununa görə: xalq hakimiyyətini, dövlətin əsaslarını, şəxsiyyətin hüquqi statusunu, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə sistemini təsbit edən və nizamlayan konstitusiyaya hüquq normaları fərqləndirilir.

2. Ərazi qüvvəsinə görə: Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan Muxtar Respublikasının və bələdiyyə orqanlarının ərazisində qüvvədə olan konstitusiyaya hüquq normalalarını qeyd etmək olar.

3. Normanın göstərişinin xarakterinə görə konstitusiyaya hüquq normaları məcbureddici, qadağanedici və səlahiyyətverici normalara bölünür. Məcbureddici normalar dövlət orqanlarının və vətəndaşların vəzifələrini müəyyən edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 73-cü maddəsində göstərilir: «Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə ödəmək hər kəsin borcudur». Səlahiyyətverici normalar subyektə müəyyən hərəkəti etmək imkanı verən normalardır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu, 94-cü və 95-ci maddələrini səlahiyyətverici normalara aid etmək olar. Qadağanedici normalarda hər bir hərəkətin və ya hərəkətsizliyin qadağan olunması barədə göstəriş ifadə olunur. Bu cür normalara konkret qadağa qoyulan hərəkəti etməməklə riayət olunur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının «DİN və dövlət» adlanan 18-ci maddəsinin II hissəsində deyilir: İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların 2) yayılması və təbliği qadağandır (1.mad.18). Yaxud Konstitusiyamızın 85-ci maddəsinə qadağanedici norma kimi göstərmək olar. Burada göstərilir ki, «İkili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olan, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti sistemlərində qulluq edən, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, din xadimləri, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən, ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə deputat seçilə bilməzlər».

4. Konstitusiyaya hüquq normaları göstərişlərinin ifadə formasına görə və dispozitiv bölünür. İmperativ normalar subyektə normada nəzərdə tutulan davranışla bağlı hər hansı bir müstəqillik vermir. Bu normalarda subyektin əldə davranış variantını seçmək imkanı olmur. Subyekt öz iradəsi ilə normanın göstərişini dəyişdirə bilməz. Məsələn: «Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər» (1.mad.125). Dispozitiv normalarda isə əksinə, subyektə normada nəzərdə tutulan göstərişi yerinə yetirərkən davranış sərbəstliyi verən normalardır. Adətən belə normalarda ya davranışın birini seçməyə, ya da ümumiyyətlə normanın müəyyən etdiyi davranışı həyata keçirməmək məsələsi subyektin öz ixtiyarına buraxılır. Məsələn; Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 110-cu maddəsinə görə», «... Qanun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin etirazını doğurursa, o, qanunu imzalamayıb öz etirazları ilə birlikdə göstərilən müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə qayıtara bilər». Yaxud «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin növbədənənar sessiyalarının Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və ya Azərbaycan Respublikası Milli

Məclisinin 42 deputatının tələbi əsasında çağırır» (**1.mad.88**). Burada növbədənənar sessiyanın çağırılması üçün iki variant təsbit edilir.

5. Konstitusiya hüquq normaları hüquqi nizaməsalma mexanizmində yerinə yetirdikləri funksiyaya görə maddi və prosessual hüquq normalarına bölünür. Maddi normalar hüquq və vəzifələri, onların məzmununu müəyyən edir. Prosessual normalar isə bu hüquq və vəzifələrin, yeni normanın göstərişlərinin həyata keçirilmə qaydasını müəyyən edir. Konstitusiyamızın «Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları» adlanan III fəslindəki hər bir normanı maddi norma kimi xarakterizə etmək olar. Prosessual normaya misal olaraq göstərmək olar ki, məsələn, «Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir». Bu normada Konstitusiya Məhkəməsi hakimlərinin təyin olunma qaydası göstərilir.

Hüquq norması müəyyən məqsədə, nəticəyə nail olmaq üçün dövlət tərəfindən qəbul edilir. Hüquq öz sosial rolunu ancaq realizə olunduqda yerinə yetirə bilər. Konstitusiya hüquq normaları iki əsas formada realizə olunur:

1. Hüquq münasibətlərindən kənar;
2. Hüquq münasibətlərində.

Əsas qadağanedici konstitusiya hüquq normaları hüquq münasibətlərindən kənar realizə olunur. Çünki burada hüququn realizə edilməsi üçün heç bir hüquq münasibətinə daxil olmaq lazım deyildir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsinin II hissəsinə görə «Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur». Yaxud, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 87-ci maddəsinin II hissəsinə göstərmək olar: «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlığından çıxanların yerinə seçkilər Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyətinin bitməsinə 120 gündən az müddət qalarsa keçirilmir». Bir çox Konstitusiya normaları vətəndaşların, dövlət orqanlarının hüquqi statusunu müəyyən edir və bilavasitə hüquq münasibətlərində realizə olunmur. Bu normaların realizəsi nəticəsində yaranan münasibətlər hüququn başqa sahələri ilə tənzimlənilir.

Konstitusiya hüquq normaları vətəndaşların düşüncəsi, dövlətin məcburiyyət tədbirləri ilə təmin edilir.

Digər hüquq sahələrində olduğu kimi, konstitusiya hüquq normaları da, bir tərəfdən obyektiv olaraq, digər tərəfdən isə, sistemləşdirmə aparən alimlər tərəfindən müəyyən qruplarda birləşdirilir. Normaların bir qrupu vətəndaşlıq məsələlərinə aiddir (vətəndaşlıq institutu). Burada vətəndaşlığın əldə edilməsi, itirilməsi, valideynlərin vətəndaşlığı dəyişdikdə uşaqların vətəndaşlığı və s. aid məsələlərlə bağlı normalar cəmləşir. Normaların başqa bir qrupu dövlət başçısının statusunu tənzim edir (Prezidentlik institutu). Burada prezidentin seçilməsi qaydası, səlahiyyətləri, vaxtından əvvəl vəzifədən azad edilməsi və s. məsələlərə dair normalar cəmləşir. Bundan əlavə Konstitusiya hüquq sahəsi daxilində referendum, seçki hüquq və digər hüquq institutlarını qeyd etmək olar. Konstitusiya hüquq institutu bir-biri ilə uyğunlaşdırılmış normaların sistemi olub, həmçinin hüquq sahəsi daxilində eynicinsli və qarşılıqlı əlaqədə olan ictimai münasibətləri tənzim edir.

SUAL III. «Konstitusiya hüquq münasibətlərinin anlayışı və strukturu».

Konstitusiya hüquq normalarının tətbiqi əsasında baş verən hüquqi faktlar nəticəsində müxtəlif tərəflər arasında konstitusiya hüquq münasibətləri yaranır.

Konstitusiya hüquq münasibətləri Konstitusiya hüquq normaları ilə tənzimlənən real ictimai münasibətlərdir. Bu münasibətlər dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranır.

Hər bir hüquq münasibəti öz strukturuna görə 3 hissədən ibarətdir:

1. Obyekt;
2. Subyekt;
3. Məzmun.

Hüquq münasibətlərinin məzmunu dedikdə, tərəflərin qarşılıqlı hüquq və vəzifələri başa düşülür. Hüquq və vəzifələr bir-biri ilə sıx bağlıdır. Hüquq münasibəti iştirakçıların bir tərəfinin vəzifəsi digər tərəfin hansısa bir hüququna uyğun gəlir. Məsələn, şəxsin şikayət vermək hüququna dövlət orqanının müəyyənləşdirilmiş müddətdə şikayətə baxması və ona vaxtında cavab verməsi vəzifəsi uyğun gəlir, yaxud əksinə, vətəndaşın vaxtında vergi vermək vəzifəsinə dövlət orqanının vergini tələb etmək hüququ uyğun gəlir. Konstitusiya hüquq münasibətlərinin subyektlərinin hüquq və vəzifələri adətən digər münasibətlərdə olduğu kimi dəqiq və konkret olmur. Məsələn, vətəndaşlıqdan irəli gələn çoxsaylı hüquq və vəzifələr bütün qanunvericilik sistemində əks olunmur. Lakin bir sıra konstitusiya hüquq münasibətlərində hər bir tərəfin hüquq və vəzifəsini dəqiq müşahidə etmək və müəyyənləşdirmək mümkündür. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatının icra hakimiyyəti orqanının nümayəndəsinə sorğu göndərmək və həmin sorğuya cavab tələb etmək hüququ kimi hüquq münasibəti qanunvericilikdə dəqiqləşdirilmiş formada təzahür edir.

Konstitusiyaya hüquq münasibətlərinin obyektini özünün genişliyi və yekcins olması ilə fərqlənir. Hər bir hüquq sahəsində hüquq münasibəti nəyə təsir göstərsə, o hüquq münasibətlərinin obyektidir. Obyekt kimi hüquq münasibətlərinin iştirakçılarının faktiki davranışı çıxış edir. Bu baxımdan Konstitusiyaya hüquq münasibətləri sosial subyektlərin hakimiyyətlə əlaqəli davranışını müəyyən edir. Bu münasibətlərin obyektini kimi adi həyatda insan hərəkətlərindən ibarət olan davranış aktlarından tutmuş iri miqyasla həyata keçirilməsi çoxsaylı mürəkkəb tədbirlər kompleksini tələb edən məsələlər çıxış edir. Məsələn, xalq suverenliyi hüquqi dövlətin əsaslarını təşkil edən münasibətlərin obyektidir. Lakin bu obyekt özündə ümumxalq səsverməsi, seçkilər və s. geniş miqyaslı hərəkətlərin edilməsini cəmləşdirir.

Konstitusiyaya hüquq münasibətləri subyektlərinin dairəsi olduqca genişdir və həm də bu subyektlər digər hüquq sahələrindəki subyektlərdən bir çox xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Məsələn, xalq bütövlükdə yalnız konstitusiyaya hüququnun subyektidir. İnsan bir fərd kimi konstitusiyaya hüququnun subyektidir. Fərd eyni zamanda bir neçə konstitusiyaya hüquq subyektliyinə malik ola bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Baş naziri həm Baş nazir kimi, həm də vətəndaş kimi konstitusiyaya hüququnun subyektidir. Konstitusiyaya hüququnun subyektini kimi vətəndaş, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs fərqləndirilir. Vətəndaş dövlətlə siyasi-hüquqi əlaqədə olur, əcnəbilərdən və vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən fərqli olaraq, bir sıra əlavə və daha geniş hüquq və vəzifələrə malikdir. Dövlət orqanları və ictimai birliklər də konstitusiyaya hüquq münasibətlərinin subyektidir. Bu subyektlərin yaranmasından xitamına qədər fəaliyyətini konstitusiyaya hüququ tənzimləyir. Konstitusiyaya hüquq dövlət orqanları ilə vətəndaşlar arasındakı münasibətlərin böyük bir hissəsini tənzimləyir (digər hissəsini inzibati hüquq tənzimləyir). Xalq və dövlət də konstitusiyaya hüququnda subyekt kimi çıxış edir. Xalq birbaşa subyekt kimi referendum, seçki və s. hüquq münasibətlərində iştirak edir.

İnsanların sosial birlikləri-siyasi partiyalar, qeyri hökumət təşkilatları, həmkarlar ittifaqları və digər ictimai birliklər də Konstitusiyaya hüququnun subyektini kimi çıxış edir. Konstitusiyaya hüququ yalnız bu birliklərin siyasi tərəfini və ya sosial-siyasi tərəflərini, dövlətlə əlaqələrini tənzimləyir.

Konstitusiyaya hüquq münasibətlərində iki və daha çox subyekt iştirak edə bilər. Məsələn, Baş nazirin təyin edilməsi zamanı üç subyekt-parlament, Prezident, baş nazir hüquq münasibətlərində iştirak edir.

Konstitusiyaya hüquq münasibətləri hüquqi faktlar (hüquqi hadisələr və hüquqi hərəkətlər) nəticəsində əmələ gəlir, dəyişir və xitam edilir. Məsələn, uşağın anadan olması hadisəsi və «qan hüququ» prinsipinə əsasən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığını əldə etməsi vətəndaşla dövlət arasında konstitusiyaya hüquq münasibətlərinin yaranmasına səbəb olur. Yaxud, Azərbaycan Respublikası ərazisinin müəyyən hissəsi faktiki işğal olduqda və s. hallarda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin hərbi vəziyyət elan etməsi ilə Prezident və xalq arasında hüquq münasibəti yaranır.

Hərəkətlər qanun göstərişinə uyğun olduqda hüquqa uyğun, qanuna zidd olduqda qeyri-qanuni olur. Konstitusiyaya hüquq normalarının pozulmasına yönələn hərəkətlər konstitusiyaya hüquq pozuntusu kimi qiymətləndirilir. Məsələn, parlament tərəfindən qeyri konstitusiyaya qanunun, yəni konstitusiyaya uyğun olmayan qanun qəbul edilməsi, yaxud seçki komissiyası tərəfindən qeyri-qanuni, hər hansı bir namizədi (onun passiv seçki hüququnun realizəsi məqsədi ilə) qeydiyyatdan keçirməkdən imtina etməsi və sair.

Konstitusiyaya hüquq münasibətləri müxtəlif əsaslarla təsnif edilir. İlk növbədə hüquq münasibətinin tərkib üsürlərinin müəyyənliyindən asılı olaraq konkret və ümumi xarakterli konstitusiyaya hüquq münasibətləri fərqləndirilir. Konkret hüquq münasibətlərində həm subyektlər, həm də münasibətin məzmunu məlumdur, həm də bu münasibətlər bu və digər konstitusiyaya hüquq normasının realizəsi ilə əlaqədardır. Belə hüquq münasibəti kimi impiçment münasibətlərini göstərmək olar. Prezidentin impiçment qaydasında vəzifədən kənarlaşdırılması məsələsi Konstitusiyaya Məhkəməsinin təqdimatına əsasən Milli Məclis tərəfindən həll olunur. Burada münasibət iştirakçılarının hüquq və vəzifələri konkret müəyyən edilib. Bu münasibətin konkretliyi həm də ondadır ki, onun realizəsi üçün heç bir başqa mexanizm nəzərdə tutula bilməz. Daha bir misal kimi, Prezidentin Milli Məclisin razılığı ilə Baş Naziri vəzifəyə təyin etməsini göstərə bilərik. Bu münasibətdə də həm subyektlər, həm də onların bir-birinə münasibətdə hüquq və vəzifələri konkret müəyyən edilmişdir.

Ümumi xarakterli hüquq münasibətlərinin subyektivi və onların bir-birinə münasibətdə davranış imkanları konkret məlum olmur və ümumi xarakter daşıyır. Buna misal olaraq dövlətlə vətəndaş arasında olan münasibətləri göstərmək olar ki, onlar da öz növbəsində vətəndaşların hüquq və vəzifələrini möhkəmləndirən normalarla tənzimlənilir. Məsələn: «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir» maddəsində subyektivi və onun hüquq və vəzifələrini, konkret hüquq münasibəti olmadan müəyyənləşdirmək çətindir. Bu müddəanın realizəsi üçün çoxsaylı normativ aktların qəbul edilməsi zəruridir. Göstərilən müddəanın realizəsinə dair «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 22 fevral tarixli fərmanı, yaxud Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 18 iyun tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair» Dövlət Proqramını və sair çoxsaylı aktları göstərmək olar. Konstitusiyaya hüquq münasibətləri mövcud olma müddətinə görə daimi və müvəqqəti münasibətlərə ayrılır. Daimi münasibətlər uzun müddət davam edən münasibətlərdir. Buna misal olaraq, dövlətlə xalq arasında, yaxud dövlət orqanları arasındakı münasibətləri göstərmək olar. Nə qədər ki, dövlət, xalq, dövlət orqanları mövcuddur, bu münasibətlər davam edəcək və öz mahiyyətini itirməyəcəkdir. Vətəndaşlıq münasibətlərini də daimi münasibətlərə aid etmək olar. Burada, doğulduğu andan ölümünə qədər vətəndaş dövlətlə hüquq münasibətlərində olur. Müvəqqəti münasibətlər isə hüquq normasında nəzərdə tutulan konkret hərəkətin yerinə yetirilməsi ilə bağlı olur. Buna misal olaraq, seçki münasibətlərini göstərmək olar. Səsvermə günü seçicilərlə məntəqə seçki komissiyası arasında olan münasibətlər seçici bülleteni aldıqdan sonra xitam edilir. Konstitusiyaya hüquq münasibətləri hüquqi nizamasalma mexanizmində yerinə yetirdiyi rola görə maddi və prosessual münasibətlərə bölünür. Maddi münasibətlər subyektin davranış imkanının özünü təsbit etdiyi halda, prosessual münasibətlər bu imkanın realizə olunma qaydasını təsbit edir. Məsələn, Konstitusiyamızın 59-cu maddəsi maddi hüquq münasibətlərini göstərir. Burada vətəndaşın dövlətlə olan münasibətlərində onun imkanları təsbit olunur. Prosessual münasibətlər adətən konkret olur. Konstitusiyaya icraatı çərçivəsində yaranan münasibətləri prosessual münasibətlərə misal göstərmək olar. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IV hissəsində göstərilir: «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

sorğusu əsasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və qanunlarını şərh edir». Hüququn ictimai münasibətlərə təsirinin istiqamətlərindən, yəni hüququn funksiyalarından irəli gələrək hüquq münasibətləri nizamlayıcı və mühafizəedici münasibətlərə bölünür. Nizamlayıcı münasibətlər subyektin üzərinə bilavasitə müəyyən vəzifələr qoyulması və subyektlərə hüquq verərək, onları aktiv hərəkətə sövq edən və onların davranışını müəyyən etmək vasitəsilə müəyyən bir məsələnin qaydaya salınması ilə əlaqədar meydana gələn münasibətlərdir. Məsələn, hakimiyyət bölgüsü həyata keçirilərkən yaranan münasibətləri nizamlayıcı münasibətlər kimi göstərmək olar. Mühafizəedici münasibətlər ictimai münasibətlərin hüquqazidd hərəkətlərdən qorunması ilə əlaqədar əmələ gələn münasibətlərdir. Bu münasibətlər qadağanedici normaların realizəsi zamanı yaranır. Məsələn, Konstitusiyanın tətbiqi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər mühafizəedici münasibətlərdir.

SUAL IV. Konstitusiya hüquq sahəsinin mənbələri. Konstitusiya hüquq elminin anlayışı, predmeti, sistemi və mənbələri.

Konstitusiya hüququ sahəsinin mənbələri konstitusiya hüquq münasibətlərini tənzim edən normaları özündə əks etdirən normativ aktlardır. Bu normativ aktlar bütövlükdə Konstitusiya qanunvericiliyi adlanır. Konstitusiya qanunvericiliyi konstitusiya hüququnun obyektivi olan münasibətləri, yəni şəxsiyyət-cəmiyyət, dövlət münasibətlərini, onların əsaslarını tənzimləyir.

Qanunvericilik sahəsi ilə hüquq sahəsinin fərqi ondan ibarətdir ki, hüquq sahəsi müəyyən normaların məcmusundan ibarətdir, qanunvericilik sahəsinə isə normativ hüquqi aktların məcmusu daxildir. Hüquq sahəsi yekcins oxşar normaları özündə birləşdirir, qanunvericilik sahəsinin konkret normativ-hüquqi aktında isə eyni zamanda bir neçə hüquq sahəsinə xas olan normalar ola bilər. Hüquq sahələri predmetə və metoda görə qruplaşdırıldığı halda, qanunvericilik sahəsi yalnız predmetə görə qruplaşdırılır. Buna görə də qanunvericilik sahəsinin sayı hüquq sahələrinin sayından çoxdur. Məsələn, seçki hüququ sahəsi yoxdur, seçki qanunvericiliyi vardır.

Konstitusiya hüququnun başlıca mənbəyi - Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan dövlətinin əsas qanunudur. Konstitusiya cari qanunvericiliyin hüquqi bazasını təşkil edir.

Konstitusiya dövlət institutlarının konstitusiya hüquq subyektliliyini, vətəndaş cəmiyyətinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Konstitusiyada hüququn digər mənbələrinin hüquqi qüvvəsi, qəbul olunması və qüvvəyə minməsi qaydaları müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir və Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsasıdır. Azərbaycan xalqının iradəsini ifadə edən müstəqil dövlətimizin ilk milli Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci ildə referendum yolu ilə qəbul edilmiş və 1995-ci il 27 noyabrda qüvvəyə minmişdir. Lakin cəmiyyətimizdə gedən proseslər, xüsusən ölkəmizin Avropa Şurası qarşısında gördüyü öhdəliklərdən yaranan vəzifələr Konstitusiyamızın təkmilləşdirilməsi zərurətini doğurmuş, bununla bağlı 2002-ci ilin avqust ayının 24-də və 2009 –cu il martın 18-də keçirilən referendumda əsas Qanunumuza bəzi dəyişikliklər edilmişdir. (8,səh.9).

Konstitusiya hüququ sahəsinin mənbələri sistemində dövlət hüquq normaları əks olunan Azərbaycan Respublikasının qanunları da mühüm yer tutur. Konstitusiya

qanunları bu qanunların sistemində xüsusi mövqeyə malikdir. Konstitusiya qanunları Azərbaycan Respublikasının Mili Məclisində 95 səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Qanunlar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilir. Bütün normativ hüquqi aktlara, o cümlədən qanunlara da aid olan tələblər Azərbaycan Respublikasının 149-cu maddəsində öz əksini tapır. Bu maddəyə əsasən qanunlar hüquqa və haqq-ədalət əsaslanması və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyana zidd olmamalıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsində həmçinin göstərilir ki, yalnız dərc edilmiş qanunların tətbiqi və icrası vətəndaşlar, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti, hüquqi şəxslər və bələdiyyələr üçün məcburidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüququ sahəsinin mənbələrinə aiddir: Seçki Məcəlləsi, vətəndaşlıq haqqında qanun, Konstitusiya Məhkəməsi haqqında qanun və s.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüquq sahəsinin mənbələri sistemində konstitusiya hüquq normalarından ibarət olan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları da yer tutur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları qanunlardan sonra əsas konstitusiya hüquq mənbəyidir. Fərmanlar normativ və qeyri-normativ ola bilər. Normativ fərmanlar digər normativ aktlar kimi, hüquq norması ifadə etməklə uzun müddət qüvvədə olması və dəfələrlə tətbiq edilmə aktı olub fərqi xarakter daşıyır.

Konstitusiya hüquq sahəsinin mənbələrindən biri də Milli Məclisin qərarları və həmçinin Nazirlər Kabinetinin normativ aktlarıdır.

Nazirlər Kabinetinin aktları qərarlardan və sərəncamlardan ibarətdir. Qərar və sərəncamlar öz xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Onların məzmununu dövlət idarəetməsinin daha mühüm məsələləri təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüquq sahəsinin mənbələri sırasına Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və digər normativ aktları da daxildir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusunu, quruluşunu, hakimiyyət orqanlarının təşkilini və strukturunu təsbit edir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin qəbul etdiyi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və qanunları müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına; Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi qərarlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, dövlət başçısının fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır.

Konstitusiya hüququnun mənbələrinə konstitusiya hüquq normaları əks olunan bələdiyyə aktlarını da (məsələn, onların nizamnamələrini) aid etmək olar.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 150-ci maddəsinə əsasən, «Bələdiyyələrin qəbul etdikləri aktlar hüquqa və haqq-ədalətə /bərabər mənafələrə, bərabər münasibətə» əsaslanmalı, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır. Həmçinin Konstitusiyanın 150-ci maddəsinin II hissəsində göstərilir ki,

bələdiyyənin qəbul etdiyi aktın icrası onun ərazisində yaşayan vətəndaşlar və onun ərazisində yerləşən hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

Qısa zaman kəsiyində müstəqil Azərbaycan dövləti demokratik rejimin bərqərar edilməsinin öz formasını uğurla keçib.

Birincisi, milli konsensusa nail olundu. İkincisi, hazırlıq fazası keçildi; üçüncüsü demokratik rejim bərqərar edildi. Lakin gələcək perspektivlərə can atan, demokratik toplum quruculuğu yolunda inamla addımlayan Azərbaycanın məqsədi konsolidasiyalı demokratiyadır. Azərbaycan Respublikası konstitusiyaya qanunvericiliyinin retrospektiv analizi göstərir ki, ölkəmizdə aparılan konstitusion islahatlar (24 avqust 2002-ci il, 18 mart 2009-cu il) konsolidasiyalı demokratik cəmiyyətin qurulması sahəsində mühüm rol oynayır. Azərbaycanda konsolidasiya olunmuş demokratik cəmiyyətin yaranması üçün zəruri olan mühüm formalar və bu sahədə konstitusiyaya hüquq elminin üzərinə düşən bəzi vəzifələr ətrafında dayanmaq istəyirəm.

İlk növbədə ölkədə konsolidasiyalı demokratiyanın qurulması üçün əsas şərtlərdən biri demokratik siyasi kursun varisliyinin təmin olunmasıdır. Bəzi xarici ölkələrin təcrübəsində bu mühüm amilin nəzərə alınmaması demokratik rejimin reqresinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında 18 mart 2009-cu ildə keçirilən referendumla bir şəxsin iki dəfədən artıq prezident seçilməsinə qoyulan məhdudiyyətin ləğv olunması demokratik siyasi kursun varisliyinin təminatı sahəsində son dərəcə əhəmiyyətlidir. Ölkəmizdə ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə başlanan siyasi kursun varisliyinin təmin olunması Azərbaycanda konsolidasiyalı demokratiya quruculuğunun əsas amilidir. Bu kontekstdə, ulu öndərin «vətəndaşlıq həmrəyliyi fəlsəfəsi»; Azərbaycançılıq konsepsiyası, milli-mənəvi, dini dəyərlərimiz respublikamızda demokratik, hüquqi dövlətin yaradılması, dövlətimizin dünyanın mütərəqqi iqtisadi, elm-təhsil, mədəni strukturlarına inteqrasiya barədə ideyaları ölkəmizin alimləri tərəfindən öyrənilib gənc nəslə təbliğ olunmalıdır.

Heydər Əliyevin müxtəlif sahələrə dair söylədiyi fikirlər həmin sahələrin əsasını təşkil edən əslində dərin vahid inkişafı konsepsiyasının ayrı-ayrı təzahürləridir. Bu konsepsiya müasir azərbaycanlının sosial idealı, milli fəlsəfi dünyagörüşüdür, onun ictimai-siyasi və mədəni – mənəvi həyatının bütün sahələrini əks etdirən mükəmməl elmi - nəzəri bir sistemdir və nəhayət, mükəmməl bir demokratik dövlət quruculuğu fəlsəfəsidir. Konstitusiyaya hüquq elminin vəzifəsi onun demokratik dövlət quruculuğu sahəsində söylədiyi fikirləri və əməli fəaliyyətini təfəkkür səviyyəsində təhlil etməklə, bu konseptual sistemin təməlini üzə çıxarmaqdır. Konsolidasiyalı demokratiyanın yaranması üçün əsas şərtlərdən biri də innovation cəmiyyətin qurulması, kreativ intellektual təbəqənin formalaşmasıdır. Daha dəqiq desək, demokratik cəmiyyətin uğuru və tərəqqisi hər şeydən əvvəl, innovation inkişaf paradigmasının nə dərəcədə müəyyənləşdirilməsindən, uğurlu tətbiqi və həyata keçirilməsindən birmənalı şəkildə asılı olmuşdur. Kreativ intellektual təbəqə hər bir ölkənin gələcəyini yaradan insanlar hesab edilir. Onların bütün fəaliyyəti elm, təhsil, mədəniyyət, biznes, siyasət və s. sahələrdə yeniliklər yaratmaq, nəyinsə xatirənə deyil, dövlətin gələcəyi rəqabətə davamlılığı naminə inkişafa təkan verməkdir. Bu cür təbəqədə formalaşan siyasi elita konsolidasiyalı demokratiyanın mühüm elementidir. Təcrübə göstərir ki, meritokratiya, yəni rəhbər vəzifələrə savadlı, bacarıqlı, yaradıcı, yeniliklərə və islahatlara meyilli insanların təyin edilməsi demokratik dövlətin əsasını təşkil edir. Kreativ intellektual

təbəqənin formalaşmasında elm-təhsil müəssisələrinin rolu danılmazdır. Belə ki, bu sahədə konstitusiya hüququ elminin də üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Konstitusiya hüququ elmi dövlət hüquq normalarının, institutlarının tədqiqində qneseoloji, kibernetika, sinergetika, komparativist metodlardan geniş istifadə etməlidir.

Əslində dövlətdə gerçək qüvvət təkdir. O da millətdir, milli iradədir. Millət yeganə gücdür. Ümumi iradənin ifadəsi olan hakimiyyətin qaynağı xalqdır. Hakimiyyətin qaynağı olan millət, digər orqanların, yaxud qüvvət deyilən gücün də qaynağı xalqdır. Hakimiyyətin qaynağı olan millət, digər orqanların, yaxud qüvvət deyilən gücün də qaynağıdır. Bu mənada C.Russo milli iradə olaraq adlandırılan gücün “xalq olduğunu” söyləmişdir.

Siyasi hakimiyyətin qaynağının xalq iradəsinə bağlı olması əslində Fransa inqilabının məhsulu deyil. Daha qədimdə yunan filosofları da xalqı hakimiyyətin qaynağı olaraq qəbul edən fikirlər irəli sürmüşdülər (Aristotel, Sofistlər, Entikürçülər). Digər tərəfdən, Afinada xalq iradəsinə söykənən yönətim forması olan demokratiyaya rast gəlinir. Şübhəsiz, bir vətəndaşa 10 kölənin düşdüyü Afinada demokratiya çox məhdud həyata keçirilirdi.

Rusiya görə hakimiyyət ümumi iradənin ifadəsidir. Hər fərdin özəl iradəsindən formalaşan ümumi iradə həmişə doğrunu, yaxşını göstərir. Ümumi iradə olmazsa, hakimiyyət legitim olmaz. Konstitusiyamızın 1-ci maddəsində yer olan “Azərbaycan Respublikasında Dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi xalqdır” ifadəsi bu məntiqə söykənir.

Hakimiyyətlər bölgüsü prinsipi zəmanəmizdə daha çox 1689-1755-ci illər arasında yaşamış məşhur fransız alimi Monteskyenin 1748-ci ildə yazdığı “Qanunların ruhu (De L’Ekprit des Lois)” əsərinin 6-cı bölməsinə istinadən yaranan fikirlərlə bağlı olsa da, əslində dövlətin funksiyaları ilə bağlı aparılan araşdırmalar çox qədimə, Aristotelə qədər gəlib çıxır.

Aristotel (m.ö 384-322) “Politika” adlı əsərinin 4-cü kitabının 14-cü bölməsində belə yazmışdır: “Bütün konstitusiyaların 3 əsas ünsürü vardır və ciddi bir qanunvericinin bunların hər biri üçün ən yaxşı tənzimləməni tapması lazımdır. Bu ünsürlərin birincisi, birlikdə müzakirədir (məşvərət), yəni xalq üçün önəmli olan hər şeyin müzakirə edilməsi; ikincisi, icraedicilikdir, yəni bütün vəzifə və səlahiyyətlərin sərhədləri və seçilmə qaydaları; üçüncüsü isə məhkəmə quruluşudur”.

Liberal dövlət görüşünün banisi olan ingilis Con Lok Hollandiya sürgündə olduğu zaman yazdığı və 1690-cı ildə çap etdirdiyi “Hökumət üzərinə iki təcrübə” kitabında hakimiyyət bölgüsü prinsipinə yer verib. Lok siyasi iqtidar içərisində olan gücləri qanunverici, icraedici və konfederativ güclər olaraq ayırır və bunların hər biri üzərində dayandıqdan sonra, onların arasındakı münasibətləri də müəyyənləşdirir. Con Lok qanunvericilik hakimiyyətini cəmiyyətin və cəmiyyətdə yaşayanların varlıqlarını qoruması üçün dövlət güclərinin necə istifadəsinin zəruriliyini müəyyənləşdirən “iqtidar” olaraq tərif etmişdir. Lok qanunverici hakimiyyəti “üstün hakim güc” olaraq görmüş, lakin bunun qeyri-məhdud bir iqtidar olmadığını da dəqiq və açıq olaraq bildirmişdir.

“Qanunverici hakimiyyət üstündür, lakin özbaşına deyildir”. Özbaşınalığı önləyən isə, qanunların sərhədlərinin bəlli olması, insan haqlarına və azadlıqlarına, mülkünə və fərdi təhlükəsizliklərinə özlərinin razılığı olmadan toxunulmayacağı prinsipidir.

Qanunverici hakimiyyətin çıxardığı qanunları həyatda tətbiq edəcək bir iqtidara ehtiyac vardır. Çünki qanun çıxaranların qanunu tətbiq etməsi səlahiyyətini də əlində tutması doğru olmaz. Əks halda, qanunauyğunluqlar özlərini qanunların üstündə görər, qanunları özlərinə tətbiq etməzlər. Ya da özlərinə tətbiq etdikdə öz mənafeələrinə xidmət edən formada tətbiq edə bilərlər. Qanuna-uyğunluqlar özlərinin də qanunlara əməl etmək məcburiyyətində olduqlarını bildikdə qanunları cəmiyyətin mənafeəsinə uyğun olaraq qəbul edəcəklər.

Qanunları həyatda tətbiq edən orqanı hər an bu tətbiqi izləməli, hər dəqiqə hazır olmalıdır. Lok Monteskyedən fərqli olaraq məhkəmə hakimiyyətinə toxunmur, lakin konfederativ gücdən bəhs edir. Bu gücü qanunverici və icraedici hakimiyyətdən asılı, onların əmrində bir güc olaraq görür. Konfederativ gücün səlahiyyətinə mühafizəyə və sülhə qərar vermək, başqa dövlətlərlə münasibətlər qırmaq, müqavilələr imzalamaq daxildir.

Qeyd edildiyi kimi, Lok hakimiyyət bölgüsündən bəhs etmiş, onların funksiyaları və onların aralarındakı münasibətlərə toxunulmuşdur. Yaşadığı İngiltərənin xüsusiyyətlərinə diqqət edən Lok qanunverici orqanı icraedici orqandan üstün görmüş, konfederativ gücü isə hər iki hakimiyyət qolundan asılı orqan kimi xarakterizə etmişdir.

Şübhəsiz ki, Monteskye Lokun bu düşüncələrinin təsiri altında olmuşdur. Lakin buna paralel olaraq bu düşüncəyə əlavələr və dəyişikliklər etməkdən də çəkinməmişdir.

1689-1755-ci illər arasında yaşanmış məşhur fransız siyasətşünaslıq elminin bilicisi, sosiologiyanın banilərindən biri Monteskye 1748-ci ildə 20 illik fəaliyyətinin nəticəsində çap etdirdiyi “Qanunların ruhu” adlı əsərində daha çox cəmiyyət – insan onun üçbucağından baxsa da, hüquq və siyasətlə bağlı mülahizələrə də yer vermişdir. Çağdaş hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsi ilk dəfə bu şəxs tərəfindən hüquq ədəbiyyatından daxil edilmişdir. “Qanunların ruhu” əsərində açıq şəkildə hakimiyyət bölgüsü anlayışına yer verilməsə də, “İngilis konstitusiyası” başlıqlı XI kitabın VI bölməsində “qanunverici hakimiyyətlə icraedici hakimiyyət eyni şəxsə yaxud eyni məmurlar toplusuna verilsə, artıq azadlıq deyilən bir anlayışa yer qalmaz” – deyərək, hakimiyyətin ayrılmasının, bölünməsinin zəruriliyini vurğulayır. Monteskyeyə görə dövlətdə üç cür hakimiyyət – qüvvət var: qanunverici, icraedici və məhkəmə. Bu hakimiyyətin hər biri ayrı orqanın əlində olmalıdır. O, bu açıqlamasında ingilis dövlət hüququnu izah etməklə yanaşı, digər tərəfdən hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsinin ortaya çıxmasına xidmət etmişdir. Monteskye bu üç gücü belə tərif edir: “Qanunverici hakimiyyətlə hökmdar, yaxud bu iş üçün seçilmiş şəxslər bir müddətliyinə və ya hər zaman üçün qüvvədə olacaq qanunlar qəbul edilər, qüvvədən düşürər, yaxud qəbul edilmiş qanunlara əlavələr və dəyişikliklər edər. İcraedici hakimiyyətlə müharibə aparılar, sülh yaradırlar, elçilər göndərilər və qəbul edilər, əmin-amanlığı təmin edər, ölkəni düşmənlərdən qoruyarlar. Məhkəmə hakimiyyəti ilə bağlı günahkarlar, cinayətkarlar cəzalandırılar, mübahisələr həll edilər.

Monteskyenin hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsinin iki fərqli tərəfini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Birincisi, onun hakimiyyət bölgüsü prinsipini müdafiə etməsinin səbəbi bunu azadlıqların təminatçısı olaraq görməsindən doğur. Azadlıq şəxsin özünü təhlükəsizlikdə hiss etməsi olduğundan, azadlıq orqanı da heç kimin dəyərindən qorxmadığı bir şəraitin olmasıdır. Monteskye azadlığı çox fərqli və mənalı söz olaraq tərif edir. Azadlıq birilərinə görə zorakı iqtidarı hakimiyyətdən uzaqlaşdırma bilməkdir, bəzilərinə görə azadlıq silahlanmaq və güc tətbiq edə bilməkdir, bəzilərinə görə isə, öz xalqından olan birinə, öz qanunlarına itaət etməkdir. Bəzi cəmiyyətlərdə isə, uzun

müddət saqqal buraxma imkanını azadlıq olaraq qəbul edirlər. Qısaca olaraq, Monteskyenin azadlıq anlayışı, qanunların icazə verdiklərini edə bilmə, qanunların yol vermədiklərini etməmədir.

Monteskyenin hakimiyyət bölgüsü prinsipini müdafiə etməsinin birinci səbəbi insan azadlıqlarının təminat altına alınması zərurətindən qaynaqlanırdısa, ikinci səbəbi insanların, hakimiyyəti əllərində tutanların pis tərəflərinin də olması ehtimalıdır. Odur ki, hakimiyyətdə olanların əllərindəki iqtidarı sui-istifadə etmələrinin qarşısının alınması üçün bir mexanizm olmalıdır. Azadlıq ancaq yumşaq, liberal sistemlərdə olur və bu sistemlərdə də iqtidarın sui-istifadəyə istiqamətlənməsini önləmək şərti ilə. Çünki iqtidara sahib olan hər kəsdə bu gücü sui-istifadə etmək meyli olur və iqtidarını məhdudlaşdıracaq bir sədd olmasa bu meyl davam edəcək. İqtidardan su-istifadənin ancaq bir yolu olduğunu irəli sürən Monteskyeyə görə, bunu dayandırmanın da tək yolu iqtidardır. Belə bir şəraitdə ancaq azadlıqlar ola bilər. Hər hansı bir cəmiyyətdə azadlıqların varlığı o cəmiyyətdə hakimiyyətin başqa bir hakimiyyətlə məhdudlaşdırılması ilə mümkündür.

Odur ki, hakimiyyət bölgüsündən yazan sosioloq, bütün məsələlərin təməlinə istər-istəməz hüquqi dövlət yaratma narahatçılığının durduğunu göstərmişdir. Şübhəsiz, Monteskyenin bu narahatçılığı zəmanəmizdə də öz əhəmiyyətini saxlamışdır. Bir çox dövlətdə hələ də hakimiyyəti əlində tutan şəxs və ya sülalə bu iqtidarından sui-istifadə edə bilir. Hakimiyyət bölgüsü yalnız qanunlara ciddi əməl edildikdə təsirli ola bilər. Qanunverici hakimiyyətlə icraedici hakimiyyət eyni şəxsdə, yaxud eyni qrupda toplanmışsa, o cəmiyyətdə heç bir azadlığın varlığından danışma dəyməz. Eyni hökmdar, yaxud eyni məclis xalqı basqı ilə idarə etmək məqsədi ilə zorakı qanunlar qəbul edə bilər. Əgər məhkəmə və qanunverici hakimiyyət birləşsə, vətəndaşların həyatı və azadlıqları üzərində iqtidar özbaşına hərəkət edər, hakimlər qanunverici olardı. Məhkəmə hakimiyyəti icraedici hakimiyyətlə birləşsəydi, hakim basqı edən gücünə sahib olardı. Bu açıqlamalardan da görünür ki, təbiətən insana bir inamsızlıq var. Bu inamsızlıq dövlət gücünün sui-istifadə edilməsinə çarə axtarışında özünü göstərir. Əslində dövlətin olması insana təbiətən inamsızlığın bariz nümunəsidir. İnsanlar mələk olsaydı dövlətə ehtiyac olmazdı. İnsanları mələklər idarə etsəydi, onlar üzərində nə daxili, nə də xarici nəzarətə ehtiyac qalmazdı.

Ümumiyyətlə son tarix (yeni tarix) ərzində bir çox dövlətlərdə baş vermiş inqilablar yaxud çevrilişlər onlarda monarxiya idarə üsulunun devrilməsinə səbəb olmuşdur. Belə dövlətlərdə müxtəlif siyasi rejimlər müəyyən bir idarəçilik forması formalaşmışdır.

Dövlət funksiyalarını yerinə yetirməsi zamanı qanunverici və icraedici orqanlar arasında bəzi münasibətlər və bağlar yaranır. Qanunverici və icraedici orqanlar arasındakı münasibətlər konstitusiya hüququ baxımından önəmli hökumət formalarının (siyasi rejim formalarının) kateqoriyalaşmasına gətirib çıxarır. Bu kateqoriyada əsas zəruri olan qanunverici və icraedici orqanlar arasında olan münasibətlərdir. Çünki, məhkəmə hakimiyyətinin bütün azad və demokratik cəmiyyətlərdə müstəqil olması zəruriliyi prinsip olaraq qəbul edilmişdir.

Məhkəmə hakimiyyətinin müstəqil olması, hakim və prokurorlara tanınan təminatlar hüquq dövləti baxımından olduqca önəmlidir. Bu səbəblə, hökumət sistemləri formalarının kateqoriyalaşdırılmasında bir ölkədə məhkəmənin müstəqilliyinin təsirli

şəkildə təmin edilmədiyi görülərsə, o ölkədə hüquq dövlətinin böyük yara aldığı və azad cəmiyyət qurulmasının mümkün olmaması qənaətinə gəlmək olar.

Qanunverici və icraedici hakimiyyətin bir-biri ilə münasibətlərində bu iqtidar bir əldə və ya bir dövlət orqanında toplanmaqla, yaxud ayrı-ayrı orqanlara verilə bilər. Qanunverici və icraedici hakimiyyətin tək bir əldə toplanmasına “hakimiyyət birliyi”, yaxud qüvvətlər birliyi adı verilir. Əgər hakimiyyət bir şəxsə, yaxud bir partiyada toplanıbsa, bu zaman diktatura, ya da mütləq monarxiyadan söhbət gedir.

Əgər bu güclü xalq tərəfindən seçilən bir məclisdə toplanıbsa, Məclis hökuməti sistemi ortaya çıxır.

Hökumət sistemlərini bir-birindən ayıran meyarlara gəldikdə, hakimiyyət bölgüsü sistemləri də qüvvələrin bir-birindən ayrılması dərəcəsinə görə öz içində ikiyə ayrılır. Qanunverici və icraedici güclər sərt və dəqiq formada bir-birindən ayrılırlar ki, buna prezidentli respublika rejimi deyirik. Yaxud iki güc daha yumşaq və taraz formada bir-birindən ayrılır və parlamentli respublika dediyimiz rejim meydana gəlir.

Elmi ədəbiyyatda icra hakimiyyəti iki aspektdən: hüquqi və politoloji baxımdan şərh edilir: Hüquqi baxımdan icra hakimiyyəti dövlət idarəetmə subyektlərinin kimlərsə öz iradəsinə tabe etmək, onları idarə etmək, müvafiq aktlar qəbul etmək, təşkilati işləri həyata keçirmək hüququ və imkanı kimi başa düşülür.

Politoloji baxımdan isə icra hakimiyyətin digər qolları ilə birlikdə vahid dövlət orqanizmini təşkil edən, onlardan təsirlənməklə idarəetmə qərarlarını qəbul edən siyasi-hüquqi hadisələr kompleksi, vahid dövlət hakimiyyətinin yarım sistemi kimi izah edilir.

Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi üçün bu anlayışların hər ikisi müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Hər iki yanaşma bu elmin predmetin və metodologiyasına uyğun şəkildə nəzərə alınır, nəzəriyyə üçün mühüm olan tərəflərinin ümumiləşdirilməsi aparılır.

“Hakimiyyətlər bölgüsü” konsepsiyasına əsasən icra hakimiyyətini dövlətdə icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirir.

İcra hakimiyyəti orqanı iqtisadi, sosial-mədəni və inzibati-siyasi sahələrdə icraedici-sərəncamverici fəaliyyəti həyata keçirən və qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış dövlət qulluqçularının qurumudur.

Yuxarıda verilmiş anlayışa əsasən icra hakimiyyəti orqanları icraedici-sərəncamverici fəaliyyəti həyata keçirir. Yəni bu orqanların səlahiyyətlərinə həm icraedicilik, həm də sərəncamvericilik fəaliyyəti daxildir. Dövlət idarəetmə orqanlarının icraedicilik fəaliyyəti qanunlardan və digər normativ hüquqi aktlardan irəli gələn tələblərin bilavasitə icrasında ifadə olunur. İctimai həyatın bütün sahələri üzrə dövlət idarəetməsinin təşkili və tətbiqi məhz icra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə həyata keçirilir. Bu orqanların üzərinə cəmiyyətin və dövlətin müxtəlif sahələrinin idarə olunması, bu sahələr üzrə münasibətlər hüquqi tənzimlənməsi kimi mühüm vəzifələr düşür. Həmin məsələlər birbaşa qanunlar vasitəsilə tənzimlənir. İcra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti, o cümlədən, onlar tərəfindən qəbul olunan hüquqi aktlar konstitusiyaya, qanunlara uyğun olmalıdır.

Dövlət idarəetmə orqanlarının sərəncamvericilik fəaliyyəti isə onda ifadə olunur ki, həmin orqanlar dövlət idarəetməsini sərəncamlar verməklə və özləri qəbul etdiyi aktlar vasitəsilə həyata keçirir. Yəni onlar həm hüquqi aktlar qəbul etmək, həm də sərəncamlar verməklə cari məsələləri həll edir, hüquq normalarını tətbiq edir, həm də ümumi, tipik hallarda dəfələrlə tətbiq olunması nəzərdə tutulan normativ aktlar (qanun qüvvəli aktlar) qəbul edərək onların icrasını təmin edirlər. Qanunvericilik orqanlarından fərqli olaraq

icra hakimiyyəti orqanları hüquqi aktların tətbiqində məcburetə tədbirlərindən də istifadə edirlər.

Elmi ədəbiyyatda icra hakimiyyəti orqanlarına həm də inzibati hakimiyyət orqanları deyilir.

İcra hakimiyyəti orqanları dövlət ərazisinin hər yerində, bütün cəmiyyəti əldə etməklə fasiləsiz olaraq dövlət idarəçiliyini həyata keçirdiyinə görə, icra hakimiyyəti universal xarakterə malikdir və bu əlamət onun vacib əlaməti hesab olunur. İcra hakimiyyətinin digər mühüm əlaməti isə onun maddi xarakter daşmasıdır. Yəni bu hakimiyyətin ixtiyarında dövlət idarəetməsini reallaşdıran nəhəng aparat və həmin aparata daxil olan böyük məmur kütləsi, hüquqi, iqtisadi, texniki, təşkilati və s. vasitələr cəmləşir, sərəncamında silahlı qüvvələr, polis, digər məcburetə orqanları durur.

Dövlət orqanları sistemində elə bir orqan və ya ali vəzifə var ki, o dövləti xaricdə və daxildə təmsil edir, dövlətin bütövlüyünü xalqın birliyini simvolizə edir. Həmin orqan (və ya ali vəzifəli şəxs) dövlət başçısıdır.

Ümumiyyətlə, müasir dövrdə dövlət başçısı institutu icra hakimiyyətinə daha yaxındır. Hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinin həyata keçirilməsinin ilk dövrlərində icra hakimiyyətinə rəhbərlik etmək dövlət başçısının səlahiyyətinə aid edilmişdir. Hal-hazırda bir çox dövlətlərdə Ali icra hakimiyyəti bilavasitə dövlət başçısına məxsusdur. Bir sıra ölkələrin konstitusiyasına görə isə, dövlət başçısı heç bir hakimiyyətə daxil deyil. Bu ölkələrdə bu institut həm qanunverici, həm də icra hakimiyyətinə daxildir. Dövlət başçısı institutunun müasir dövrdə mövcud olan əsas formaları aşağıdakılardır:

1) öz vəzifəsini varislik yolu ilə əldə etmiş monarx (Böyük Britaniya, İspaniya, Yaponiya, Belçika və s.);

2) hakim sülalə tərəfindən müəyyən edilmiş monarx (misal üçün, Səudiyyə Ərəbistanı);

3) federasiya subyektlərinin monarxlarının öz sıralarından seçdiyi federativ dövlətin monarxı (misal üçün, Malaziya, BƏƏ);

4) xalq, parlament və ya xüsusi olaraq müəyyən edilmiş kollegiya tərəfindən müəyyən müddətə seçilən prezident (ABŞ, AFR, İtaliya, Rusiya Federasiyası, Azərbaycan Respublikası və s.);

5) parlament tərəfindən müəyyən müddətə seçilən kollegial orqan (məsələn, Kubada belə orqan Dövlət Şurasıdır);

6) Britaniya dominionu statusuna malik olan dövlətlərdə Britaniya monarxının nümayəndəsi (məsələn, Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya və s.);

7) hakimiyyəti inhisara almış ömürlük prezident (Misal üçün, Türkmənistan, Belorusiya və yaxud bu yaxınlara kimi İraq).

Dövlətin idarəetmə formasından, siyasi rejimdən, siyasi münasibətlər sistemindən asılı olaraq dövlət başçısının konstitusion səlahiyyətləri nominal və yaxud real ola bilər. Həmçinin həmin amillərdən asılı olaraq real və nominal səlahiyyətlər müxtəlif cür uzlaşdırılır.

Parlamentli monarxiyalarda və parlamentli respublikalarda dövlət başçısının səlahiyyətləri xeyli məhduddur. Məsələn, Almaniyada prezidentə verilmiş səlahiyyətlər İspaniya kralının səlahiyyətlərindən də azdır. İtaliyanın prezidenti kimi, bu ölkənin prezidenti də yalnız dövlət başçısı statusuna malikdir və hakimiyyət qollarından heç birinə daxil deyil. Yaponiyada, Böyük Britaniyada, digər parlamentli monarxiyalarda dövlət başçısı statusuna malik olan monarx dövlət mexanizmində dövlət bütövlüyünü,

dövlətçilik ənənələrinin qırılmazlığını, xalqın birliyini simvolizə edən ali vəzifəli şəxs kimi özünə yer alır. Bu ölkələrdə monarxın dövlət əhəmiyyətli bütün fəaliyyəti hökumətlə razılaşıdırılır. Yəni onun fəaliyyəti hökumətin nəzarətindədir. Onun fəaliyyətinə görə məsuliyyət də hökumətin üzərin düşür.

Parlamentli monarxiyalarda və parlamentli respublikalarda icra hakimiyyəti qanunverici hakimiyyətin nəzarəti altındadır.

Parlamentli respublikalarda isə ali vəzifəli şəxs olan prezident dövlət rəhbərliyinin bütün sahələrini real olaraq öz əlində saxlayan “güclü prezidentdir”. O həm dövlət başçısıdır, həm də icra hakimiyyəti ona məxsusdur. Bu növ idarəetmə formasına malik olan dövlətlərdə hökuməti prezident özü təşkil edir və hökumət də onun qarşısında cavabdehdir. Prezident icra hakimiyyətini formalaşdırmaqla bərabər, həm də geniş icra səlahiyyətlərinə malikdir. Məsələn, ABŞ-da icra hakimiyyətinin strukturuna prezident rəhbərlik edir və o, kabinetin başçısı hesab olunur. Kabinetdə baş nazir vəzifəsi yoxdur və ona rəhbərliyi bilavasitə prezident özü həyata keçirir. Kabineti də özü təşkil edir. Kabinetə daxil olan departament başçıları (nazirləri) senatın razılığı ilə vəzifəyə təyin edilir. Qalan aşağı vəzifələrə təyinatı prezident təkbəşinə, heç bir orqanla razılaşımadan həyata keçirir. Kabinetin konqresin (parlamentin) palataları qarşısında deyil, yalnız prezidentin qarşısında məsuldur. Onun qəbul etdiyi aktlar ali icra hakimiyyəti orqanının aktları olmaqla dövlət həyatının, ictimai həyatın müxtəlif sahələri üzrə münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Prezidentli respublika idarəetmə formasına daha yaxın olan Azərbaycan Respublikasında da icra hakimiyyəti Azərbaycan dövlətinin başçısı olan prezidentə mənsubdur. Konstitusiyaya əsasən, o, dövlət başçısı kimi ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə Azərbaycan dövlətini təmsil edir, Azərbaycan xalqının vahidliyini təcəssüm etdirir və Azərbaycan dövlətinin varisliyini təmin edir. Prezident icra səlahiyyətlərini həyata keçirilməsinin təşkili məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetini yaradır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarı icra orqanı olmaqla prezidentə tabedir və onun qarşısında cavabdehdir. ABŞ-da kabinet qərarlar qəbul etmir, yalnız müzakirə edir. Qərarları ABŞ prezidentinin özü qəbul edir. Azərbaycanda isə Nazirlər Kabinetinə həlledici məsələlər üzrə qərarlar və sərəncamlar qəbul etmək səlahiyyəti verilmişdir. Lakin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti bu cür səlahiyyətlərə malik olmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 114-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin orqanıdır. Prezident Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarını məqsəduyğun hesab etmədikdə ləğv edə bilər. Prezidentə belə bir səlahiyyətin verilməsi Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyətinin ona mənsub olması və icra hakimiyyətinin mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Nazirlər Kabineti prezidentin yuxarı orqanı kimi onun tabeçiliyində olduğuna görə Ş.Əliyev hesab edir ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, əsl mənada, hökumət deyil. Belə ki, klassik mənada hökumət dövlətin icraedici və sərəncamverici fəaliyyətinə rəhbərlik edən kollegial orqandır.

Nəticə

Beləliklə, Konstitusiya hüququ hüququn aparıcı sahəsi kimi hüququn başqa sahələri ilə (inzibati hüquq, əmək hüququ, mülki hüquq və s.) üzvü surətdə bağlıdır. Lakin, hüququn başqa sahələrindən fərqli olaraq Konstitusiya hüquq ictimai həyatın müxtəlif sahələrində yaranan münasibətlərə hüquqi təsir göstərir: siyasi, ictimai, sosial və s. hüququn başqa sahələri isə ictimai həyatın hər hansı bir tərəfini nizamlayır.

Konstitusiya hüquq normaları hüququn başqa sahələrinin normalarından özünün bir sıra xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Həmin xüsusiyyətlər konstitusiya hüququnun nizama saldığı münasibətlərin predmeti ilə müəyyən edilir. Digər hüquq sahələrindən fərqli olaraq, əksər konstitusiya hüquq normaları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ifadə olunur və təsisədiçi xarakter daşıyır. Konstitusiya hüquq normaları adətən hipotezadan ibarət olur. Zəruri hallarda konstitusiya hüquq normalarında sanksiya da nəzərdə tutulur.

Bir çox Konstitusiya normaları vətəndaşlarının, dövlət orqanlarının hüquqi statusunu müəyyən edir. Bu normaların realizəsi nəticəsində yaranan münasibətlər hüququn başqa sahələri ilə tənzimlənilir. Konstitusiya hüquq normaları vətəndaşların düşüncəsi, dövlətin məcburiyyət tədbirləri vasitəsilə təmin edilir.

Məhkəmənin bilavasitə funksiyası insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsidir. İstənilən şəxs peşəkar hüquqi yardım almaq hüququna malikdir.